

Vajdaság, egyetem, kétnyelvűség

A bilingvizmus kutatása a Vajdaságban nagy múltra tekint vissza, eddig azonban senki sem vizsgálta az itteni magyarság sok szempontból fontos csoportjának, az egyetemi hallgatóknak a kétnyelvűségét.

A kétnyelvűség az alábbi kontextusban nincs kapcsolatban a fergusoni diglossziával: ugyanazon nyelv két vagy több változatának használatával; valamint a kettős-nyelvűséggel, a standard és a nyelvjárások beszédhelyezettől függő használatának képességével. (3, 15) A továbbiakban a két vagy több különböző nyelvet beszélőket tartom bilingviseknek, illetve az ilyen egyének kommunikációs potenciáljának vizsgálati eredményeit közlöm.

A témaválasztás számomra kézenfekvő volt, hiszen Vajdaság többnyelvű, következésképpen többkultúrájú régió, ahol elkerülhetetlen az egyén és a közösség számára a két-, esetenként a többnyelvűvé válás. A vizsgálat Jugoszlávia északi régiójában folyt. A régió fogalmán „olyan területet értünk, amely földrajzi szempontból világosan elkülönül, vagy olyan területek homogén komplexuma, amelyet zárt egységek képeznek, s amelyeknek népességét meghatározott közös elemek jellemzik, ezzel együtt a mindezekből következő sajátosságokat meg akarja erősíteni és tovább akarja fejleszteni a kulturális, társadalmi és gazdasági fejlődés ösztönzése érdekében.” (11) E terület három egységből áll, meg kell azonban jegyezni, hogy Szerémségből származó alanyok nem vettek részt a felmérésben. Tehát a régió a következőképpen írható körül: északon Magyarországgal, keleten Romániával, délen a Dunával, nyugaton pedig Horvátországgal határos, s tulajdonképpen a Bácskából és Bánátból áll. Földrajzi szempontból a Kárpát-medence déli részét képezi, gazdasági és közlekedési jelentősége van. Többnyelvű és többkultúrájú területté válása a 14. század végén kezdődött meg, amikortól a balkáni török terjeszkedés nyomán szinte állandóvá váltak a szerb betelepülések. A 18. század végétől nagy számú német, szlovák, ruszin, valamint cseh, olasz, francia stb. ajkú telepese került ide. Ez a sokszínűség eredményezte, hogy 1945-ig a Vajdaság lakosságának jelentős része a magyar-német-szerb többnyelvűség, a 2. világháború után pedig a magyar-szerb kétnyelvűség állapotában élt. Fontos azonban tudni, hogy amíg a polilingvizmus nem kizárólag a kisebbségi lakosságra vonatkozott, addig a mai állapot, a bilingvizmus, elsősorban ezeknél a csoportoknál mutatható ki.

Multikulturális vonásait legjobban a Fleras-Elliott-féle meghatározás fejezi ki: „a multikulturalizmus feltételezi, hogy vannak etnikailag eltérő csoportok, melyek különbözőnek tartják magukat, és tagjaik közösen meg akarnak maradni különbözőnek, akár mert így tartják célszerűnek, akár mert az önkifejezés így kívánja.” (4)

A bilingvizmus kérdésköre alapvetően kétféleképpen közelíthető meg: teoretikus és gyakorlati úton. Munkámban mindkét forma jelen van, ugyanis nemcsak a bilingvizmusnak mint nyelvészeti problémának elméleti tárgyalása volt a célom, hanem a szociolingvisztikai elemzés módszereinek alkalmazásával egy bizonyos közösségi réteg aktuális kétnyelvűségi fokának vizsgálata is.

A kutatás középpontjában a vajdasági magyarság egy speciális csoportja, az Újvidéken, szerb nyelven tanuló főiskolai és egyetemi hallgatók rétege állt. A vizsgálathoz szükséges adatok a kérdőíves módszer segítségével 1997 végén gyűlték össze. Az íven 15 kérdés a biográfiai adatokra (az alany neve, lakóhelye, születési éve, iskoláztatásának

adatai, a szülőkre vonatkozó információk, a második nyelv elsajátításának körülményei), 31 pedig a különböző nyelvhasználati szinterekre vonatkozott. A nyelvhasználati szintér fogalmán az azonos nyelvhasználatot eredményező beszédhelyzeteket (a nyelvhasználatra ható körülményeket) értem. (12) A kérdőív még több, egymástól eltérő alpopulációból (14) tevődik össze, ezért bizonyos kritériumok alapján ki kell választani azt a réteget, amely megfelel a vizsgálat céljainak. A jelen esetben a releváns tényezők a következők voltak:

- az alany magyar anyanyelvűnek vallja magát;
- főiskolai/egyetemi hallgató;
- tanulmányait szerb nyelven végzi.

A fenti paraméterek alapján leszűkített minta a vizsgált réteg mennyiségi és minőségi tulajdonságainak (13) viszonylag objektív mutatója, tehát reprezentatívnak nevezhető. Keretein belül az adatközlők kiválasztása már véletlenszerűen történt.

A kétnyelvűség kérdései

*Mi, magyarok évszázadokon át
éltünk a kétnyelvűség
állapotában. A 19. század
végén és a 20. elején azonban
megjelentek Európában azok a
negatív álláspontok, amelyek
hatása a mai napig érezhető. A
különböző „tudományos
kutatások” eredményeként az a
vélemény terjedt el, hogy a
kétnyelvűek lusták, buták,
balkezesek(!),
megbízhatatlanok, kétes
erkölcsűek stb. Ez a minősítés
az egy nemzet-egy nyelv
ideológiáját, valamint az
asszimilációs politika
helyességét volt hivatott
alátámasztani.*

A kétnyelvűség fogalma

A kétnyelvűség komplex fogalom, amelyet társadalmi, kulturális, politikai és gazdasági tényezők összefonódása jellemez. A múltban gyakran negatív jelenségekhez kapcsolódott: nem ritkán a gyenge, leigázott nyelvi kisebbséget értették rajta, a szegénység, a tehetetlenség, a szociális alárendeltség szimbólumaként volt ismert, sőt ismert ma is. Természetesen voltak olyan időszakok, amikor a két-, illetve többnyelvűséget egészen másként kezelték. Időszámításunk kezdetén normálisnak, mi több, kíváncsnak tartották. Gyakran megtörtént, hogy a hódítók megtanulták a hódítottak nyelvét, például a rómaiak a görögökét. A kétnyelvűség később is, egészen a nemzeti állam megjelenéséig, mindennapos volt, főleg a nemesség és a papság, de a polgárság körében is. Ennek bizonyítására nem kell messzire menni: mi, magyarok évszázadokon át éltünk a kétnyelvűség állapotában. A 19. század végén

és a 20. elején azonban megjelentek Európában azok a negatív álláspontok, amelyek hatása a mai napig érezhető. A különböző „tudományos kutatások” eredményeként az a vélemény terjedt el, hogy a kétnyelvűek lusták, buták, balkezesek(!), megbízhatatlanok, kétes erkölcsűek stb. Ez a minősítés az egy nemzet-egy nyelv ideológiáját, valamint az asszimilációs politika helyességét volt hivatott alátámasztani. Ma a kétnyelvűséggel kapcsolatos elutasító nézetek főleg az államnyelvet egynyelvűként beszélő lakosság körében élnek. Világosra (tehát nemcsak nálunk) tekintik a bilingviseket gyanús, zavaró elemeknek. (19; 18; 9)

A kétnyelvűség definíciói

A kétnyelvűséget, összetettsége miatt, nem könnyű meghatározni. Mondhatni, ahány kutatója, annyi definíciója van, de többségük, valószínűleg a könnyebb kutathatóság miatt, az egyéni bilingvizmusra vonatkozik. Az egyéni bilingvizmus azokra a szemé-

lyekre érvényes, akik kétnyelvű beszélőközösségben élnek, és mindennapi beszédtevékenységükben, a szituációtól függően, egy másik nyelvet is használnak. (15) A definíciókat három csoportra lehet felosztani. (19) E típusok számbavételénél az anyanyelv-elsődleges nyelv fogalmát (fontos eleme a két- vagy többnyelvűség jelenségének), illetve annak értelmzését is szem előtt kell tartani.

A nyelvi kompetenciára/felkészültségre épülő típusok azt a nyelvet tekintik anyanyelvnek, amelyet a beszélő a legjobban ismer, ebből eredően pedig a kétnyelvűség definíciói is a nyelv(ek) ismeretének fokát veszik alapul. Az ide tartozó meghatározások egy virtuális egyenes mentén sorakoztathatók fel, melynek kezdeti pontját az a pillanat jelzi, amikor az egyén először kerül kapcsolatba a másik nyelvvel, a végpontot pedig a „teljes” kétnyelvűség állapota határozza meg. Az első, ma már klasszikusként kezelt meghatározás *Leonard Bloomfield*-é: „kétnyelvű az az egyén, aki két nyelvet beszél úgy, mint az adott nyelvek anyanyelvi beszélői” (1933). *Einar Haugen* szerint „a kétnyelvűség eredeti nyelvi kompetenciát jelent nemcsak egy nyelven” (1970). *Oestereich* véleménye, hogy „a bilingvizmus két különböző nyelv teljes ismerete és interferencia nélküli használata” (1974). *Robert A. Hall* már sokkal engedékenyebb. Azt mondja, kétnyelvűségről már akkor beszélhetünk, amikor „az egyén csupán részben ismeri és tudja használni a másik nyelv grammatikai szerkezeit” (1952). *Rickard A. Diebold Jr.* és *J. Pohl* még messzebb mennek: úgy gondolják, hogy a bilingvizmushoz „elég az idegen nyelv megértése is”.

Vannak olyan definíciók, amelyek a két nyelvnek a kétnyelvű közösségben betöltött funkciójára épülnek. A nyelv(ek) használati gyakoriságát felhasználó meghatározások anyanyelvnek a legtöbbet használt nyelvet tekintik, s e nézőpont függvénye minden ide tartozó definíció, például *William F. Mackey*-é: „a kétnyelvűség két vagy több nyelv alternatív használatának képessége” (1970). Mackey mondta a következőket is: „A bilingvizmus nem nyelvi jelenség: a nyelvhasználat jellemzője. Nem a kódra, hanem az üzenetre vonatkozik. Nem a langue, hanem a parole körébe tartozik.” *Els Oksaar* szerint bilingvis az, aki „a beszédhelyzetek többségében szabadon képes használni mindkét nyelvet, és a kommunikáció folyamatában, szükség esetén, automatikusan kódot vált” (1971).

Az utolsó kategóriába tartozó meghatározások azt fejezik ki, milyen mértékű a beszélő azonosulása a két nyelvvel és/vagy nyelvközösségekkel és/vagy kultúrákkal. Az attitűdök, az azonosulás és az azonosítás kritériumai szerint az anyanyelv az a nyelv, amellyel valaki azonosul, illetve amellyel mások azonosítják. Ezekkel az ismérvekkel *Bertil Malmberg* definíciója áll összhangban. Szerinte kétnyelvű az egyén, ha „mindkét nyelvközösség anyanyelvi beszélőként fogadja el, illetve ha bármelyik nyelvet beszélve nem tapasztalható nála nyelvi deviancia” (1977).

Hogyan alakul ki a kétnyelvűség?

A kétnyelvűség mind egyéneknek, mind csoportoknak számtalan módon létrejöhet, s ebben társadalmi és személyes tényezők egyaránt szerepet játszanak. Az okokra általánosan jellemző, hogy sem földrajzi, sem időbeli vonatkozásuk nincs. A kétnyelvűség az esetek többségében migrációkhoz kapcsolódik: (1) leggyakrabban a gazdasági okokból meginduló népvándorlás idézi elő, de politikai és vallási ugyancsak kiválthatja. A katonai invázió és az azt követő gyarmatosítás a történelem folyamán gyakran, de nem törvényszerűen eredményezte egy-egy nyelv elterjedését más országokban, kontinenseken. A kereskedelem elterjedése szintén elvezethet a két-, esetenként a többnyelvűséghez, újabban pedig a kihalással fenyegetett nyelvek állami támogatásával alakítják ki ezt az állapotot.

A társadalmi kétnyelvűség

A kétnyelvűség komplexitásából következik, hogy számos fajtáját lehetséges meghatározni, az átfedések miatt pedig a kétnyelvű egyén egyszerre besorolható több kategóriá-

ba. Mivel dolgozatomban célja egy közösségi réteg kétnyelvűségi fokának a vizsgálata volt, ezért csak a társadalmi/közösségi bilingvizmust tárgyaltam benne, amely egy meghatározott csoport kétnyelvűségére (13) vonatkozik: e csoport tagjai mindennapi beszédtevékenységük során két nyelvet használnak. Az ilyen közösség akkor is kétnyelvűnek tekinthető, ha az őt alkotó beszélők egy része nem is beszéli a második nyelvet, mert ettől függetlenül kétnyelvű kommunikatív kompetenciával rendelkeznek. (9) Választásom azért esett a bilingvizmusra erre a típusára, mert óriási társadalmi fontossága van. Kialakulása ugyanazokra az okokra vezethető vissza, amelyek magának a jelenségnek a létrejöttét idézték elő. A kiterjedés szempontjából a bilingvizmus fogalma alatt az egyoldalú kétnyelvűséget értem, mert csak az elemzett csoport kétnyelvű. A másik (az államnyelvi) többségében monolingvis, vagy csak elvétve használja a magyar nyelvet (13), illetve féloldalas kétnyelvűségben (5) él: érti a kisebbség nyelvét, de nem használja. A közösségi kétnyelvűség itt egyben népi kétnyelvűség is, mert a kisebbségi csoportra jellemző, akinél ez az állapot létszükséglet, tehát a nyelvtanulás nem személyes választás alapján hozott önálló döntés. (13) A kisebbség fogalom (a nyelvileg) elnyomott csoportra vonatkozik, vagyis a heterogén közösség azon rétegére, amely nemzeti, nyelvi, kulturális, vallási hátrányos megkülönböztetésnek van/lehet kitéve. *Michal Jagiello* szerint: „Nemzeti kisebbségnek egy adott állam azon polgárait nevezzük, akik az állam többségi polgáraitól nemzeti tudatukban különböznek. Ehhez gyakran nyelvi különbözőség is társul, bár ez nem elengedhetetlen feltétel.” (10)

A társadalmi kétnyelvűség típusai

A társadalmi kétnyelvűség több szempont alapján osztályozható. (12; 13) Legfontosabb különbséget tenni a de facto, azaz a tényleges szociolingvisztikai helyzet és a de jure: az államilag deklarált (hivatalos) állapot között. (1)

A másik lényeges szempont a területi elhelyezkedés: egy nyelvet beszélhetnek az anyaországban és azon kívül, a beszélők között pedig kimutatható az érintkező (adjoining) és a nem-érintkező (non-adjoining) változat. Az utóbbira nagy hatással van az anyaországtól való távolság, mert vagy minimális, vagy pedig teljesen hiányzik a nyelv standard változatával való érintkezés, ami gyors és komoly változásokat okoz a közösség nyelvének struktúrájában.

A közösségi kétnyelvűség kutatásában fontos kérdés az is, hogy egy csoport hogyan vált kisebbséggé. (1) Eszerint megkülönböztethető az őshonos és emigráns kisebbség. Az előbbinél nagy a valószínűsége annak, hogy a kisebbség anyanyelve megmarad a csoport érintkezési kódjaként, tehát a bilingvizmus sokáig fennálló állapot, az emigráns kisebbségnél viszont a befogadó ország államnyelve nagyon gyorsan a belső kommunikáció eszköze lesz, így a bilingvizmus néhány generáció alatt megszűnik: új egy nyelvűség alakul ki.

A felmérés tanulságai

A vajdasági magyar anyanyelvű egyetemi hallgatók kétnyelvűségének felméréséhez szükséges adatokat 1997 végén gyűjtöttem össze. Az adatközlők két csoportját határoztam meg: a kísérletit és a kontrollcsoportot. A továbbiakban a rájuk jellemző tulajdonságokat összegzem:

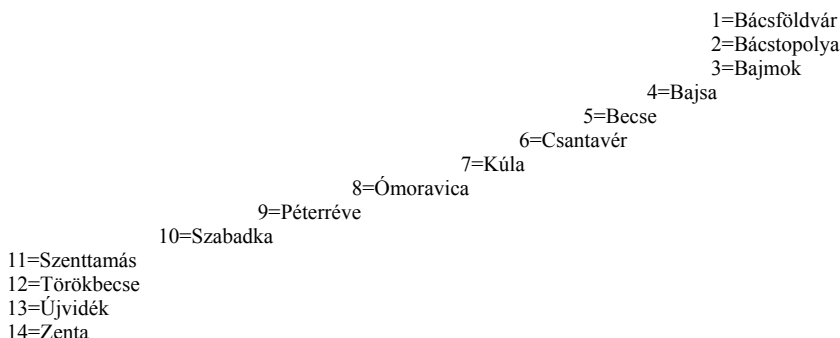
Biográfiai adatok

A vizsgálati alanyok biográfiai adatai alapján az alábbi családi háttérrel állítható össze:

Az adatközlők között 17 (10) nő és 8 (0) férfi van, akik a következő vajdasági településeken élnek (zárójelben a kontrollcsoport adatait közlöm):

Bácsföldvár: 1 (0)
 Bácsstopolya: 1 (1)
 Bajmok: 1 (1)
 Bajsza: 1 (1)
 Becse: 11 (0)
 Csantavér: 1 (1)
 Kúla: 1 (0)

Ómoravica: 0 (1)
 Péterréve: 0 (1)
 Szabadka: 1 (2)
 Szenttamás: 2 (1)
 Törökbecse: 2 (0)
 Újvidék: 2 (0)
 Zenta: 1 (1)

1. ábra

Az adatközlők elsősorban a korábban már behatárolt régió bácskai – annak is középső – részén, a Tisza mentén élnek, tehát ott, ahol a vajdasági tömbmagyarság. Az alanyok lakhelyei túlnyomórészt falvak, illetve kisebb vidéki városok, amelyekre elsősorban a mezőgazdasággal való foglalkozás jellemző. A tömbben és szórványban élő magyarok közötti határvonal, ahogyan az ábra is mutatja, körülbelül Becsénél húzható meg.

Középiskolai tanulmányaikat 18-an (7-en) gimnáziumban, 7-en (3-an) pedig szakközépiskolában végezték, amelynek tannyelve 18 (10) esetben magyar, 7-ben (0) pedig szerb volt. (Megjegyzem: e középiskolák hivatalosan magyar tannyelvűek, a gyakorlatban azonban nagyon gyakran kétnyelvűek!)

A negyedik osztály végén anyanyelvből kitűnő osztályzatot 16-an (9-en), jelest 4-en (1), jót 1 (0), szerbből pedig ötöst 18-an (6-an), négyest 2-en (4-en) kaptak. Két alany a szerbet anyanyelvként hallgatta, osztályzata jeles volt.

Érdekelt az is, hogy a hallgatók hol tanulták meg a szerb nyelvet. A következő válaszokat kaptam:

- otthon: 2 (3);
- az iskolában: 5 (1);
- az egyetemen: 1 (0);
- baráti körben: 1 (2);
- a szomszédoktól/a környezettől: 16 (4).

Az adatokból kitűnik, az alanyok nagy része a környezet, főleg a szomszédok révén sajátította el a második nyelvet. Többnyelvű környezetben ez a tanulási folyamat általában az elsődleges nyelvi szocializáció szakaszában (13) indul be, vagyis az adott társadalomba való egyéni beilleszkedés első periódusában, amely a kisgyermekkort (0-6 éves korig) öleli fel. Az esetek túlnyomó többségében fáziseltolódás mutatható ki az első és a második nyelv megtanulásában. Természetesen a fenti megállapítást nem szabad merev szabályként kezelni, ugyanis a második nyelv megtanulásának ideje, s ezt az adatok is bizonyítják, a társadalmi életkor (olyan kategória, amely az emberi életpályát az életkorral összefüggő társadalmi követelmények szerint közelíti meg) (13) lényegében bármelyik szakaszához köthető. (5)

A szülők többségének magyar az anyanyelve: az édesanyák esetében 25 (9)/0 (1) az

arány, az édesapáknál 23 (8)/2 (1 szerb, 1 horvát).

A szülők iskolai végzettségére vonatkozó adatok a vidékre még mindig jellemző patriarkális viszonyokat tükrözik:

Felkínált válaszok Nyelvhasználati szintér	mindig magyarul (A)	főleg ma- gyarul, de néha szerbül is (B)	egyforma gyakran és szerbül (C)	főleg szerbül, de néha ma- gyarul is (D)	mindig szerbül (E)
Család					
szülőkkel	22 (8)	1 (1)	0 (0)	1 (0)	0 (1)
ha különböző nyelveken,					
akkor az édesanyával	0 (0)	2 (1)	1 (0)	0 (0)	0 (1)
az édesapával	1 (0)	0 (1)	0 (0)	0 (0)	1 (1)
testvérekkel	19 (6)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	1 (1)
Rokonság					
nagyszülőkkel	23 (9)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)
ha különböző nyelveken,	0 (0)	1 (0)	1 (0)	0 (0)	0 (1)
akkor az anyai nagyszü- lőkkel					
az apai nagyszülőkkel	0 (1)	0 (1)	1 (0)	1 (0)	0 (0)
rokonokkal	11 (5)	12 (3)	1 (2)	1 (0)	0 (0)
Szomszédság	4 (5)	9 (3)	7 (1)	3 (1)	2 (0)
Baráti kör	3 (4)	6 (4)	13 (1)	2 (1)	1 (0)
ha a magyar anyanyelvű	3 (1)	6 (5)	7 (0)	2 (0)	1 (0)
társaságban más nyelvű egyén is van					
Egyetem					
magyar anyanyelvű kollé- gákkal	22 (9)	1 (1)	0 (0)	0 (0)	2 (0)
magyar anyanyelvű taná- rokkal	14 (10)	3 (0)	1 (0)	1 (0)	0 (0)
Nyilvános helyek					
bíróság	0 (0)	1 (2)	2 (1)	12 (1)	10 (6)
posta	0 (0)	3 (2)	2 (0)	6 (5)	14 (3)
bank	2 (1)	4 (1)	3 (0)	4 (2)	12 (6)
orvos	2 (4)	8 (2)	1 (1)	4 (1)	10 (3)
Sajtó					
újság	5 (3)	9 (4)	6 (1)	3 (2)	0 (0)
folyóiratok	6 (7)	8 (1)	4 (2)	5 (0)	0 (0)
Elektronikus médiumok					
rádió	0 (1)	3 (4)	12 (4)	8 (1)	1(0)
televízió	0 (0)	12 (6)	1 (3)	9 (0)	1 (0)
Szépirodalom					
milyen nyelven olvassák	11 (6)	7 (2)	1 (2)	3 (0)	1(0)
milyen nyelvű könyveik vannak	4 (4)	15 (3)	2 (2)	1 (0)	1(0)
Kognitív folyamatok					
gondolkodás	14 (8)	5 (1)	2 (1)	2 (0)	0 (0)
számolás	17 (7)	2 (2)	3 (1)	1 (0)	2 (1)
Expresszív nyelvhasználat					
káromkodás	11 (3)	5 (4)	3 (4)	2 (0)	1 (0)

1. táblázat

- édesanyák: 1. általános iskola: 10 (6);
2. szakközépiskola: 11 (4);
3. főiskola: 2 (0);
4. egyetem: 2(0);
- édesapák: 1. általános iskola: 4 (3);
2. szakközépiskola: 15 (6);
3. főiskola: 3 (1);
4. egyetem: 5 (0).

A kétnyelvűség szociolingvisztikai vizsgálatának szempontjai

A kétnyelvűséget, amint azt az előbbiekből leírtam, a kérdőíves módszer alkalmazásával vizsgáltam úgy, hogy a teljesség igénye nélkül kiválasztottam néhány nyelvhasználati színteret, részben *Bartha Csilla (1)* és *Göncz Lajos (8)* szempontjai alapján: család, rokonság, szomszédság, baráti kör, egyetem, nyilvánosság/hivatalos helyek, szépirodalom, sajtó, rádió, televízió, kognitív folyamatok és expresszív nyelvhasználat. Ezenkívül érdekelt, hogy fennáll-e s ha igen, milyen mértékben a külső és a belső nyelvcseré, melyik nyelvet tekintik a vizsgálati alanyok a felfelé irányuló mobilitás eszközének, melyik nyelv élvez nagyobb társadalmi presztízszt, s nem utolsósorban: van-e az anyanyelvnek identitásmegőrző szerepe. Az eredményeket a 1., 2. és 3. táblázatok tartalmazzák.

A nyelvhasználati színterek elemzésének eredményei

A vajdasági magyar anyanyelvű, de egyetemi tanulmányaikat szerb nyelven végző hallgatók körében nem mutatható ki olyan nyelvhasználati szintér, ahol kizárólag a magyar nyelv volna használatos.

A nyelvcseré során az eredeti egynyelvűségből bilingvizmus, ebből pedig új egynyelvűség lesz. (13) *Susan Gal* szerint a nyelvcseré folyamatában „egy közösségben drámaian megváltozik a nyelv használata és funkciója, gyakran egy-két generáció alatt.” (6) Attól függően, hogy milyen társadalmi helyzetben történik, megkülönböztethető a csoporton belüli (intraetnikus) és a külső (interetnikus) nyelvcseré. (1)

A rokonság körében az anyanyelvhasználat legnagyobb aránya a nagyszülőkkel való kommunikációban mutatható ki. A rokonokkal való kapcsolattartásban már a többnemzetiségű környezetekre jellemző vonások érvényesülnek. Vegyes házasságok a vajdasági magyar családok nagy részében előfordulnak: „A magyar az egyik legnyitottabb nemzetiség Jugoszláviában. Ez különösen megmutatkozik a vegyes házasságok számában” (17). Ilyen helyzetben lehetetlen elkerülni az érintkezést azokkal, akik nem ismerik a be-

Felkínált válaszok	könnyen boldogul (A)	akadhatnak problémái (B)	nehezen boldogul (B)	egyáltalán nem boldogul (D)
Ha az alany lakhelyén valaki csak magyarul tud, az	2 (1)	12 (6)	6 (3)	4 (0)
szerbül tud, az	11 (7)	13 (3)	0 (0)	0 (0)

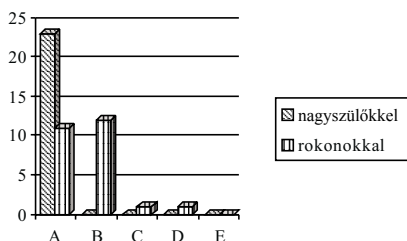
2. táblázat

Felkínált válaszok	igen (A)	néha (B)	szinte soha (C)
Szerb anyanyelvűek észreveszik-e, hogy nem szerb anyanyelvű?	5 (7)	5 (1)	2 (2)
Magyarországiak észreveszik-e, hogy külföldi?	11 (4)	11(4)	2 (1)

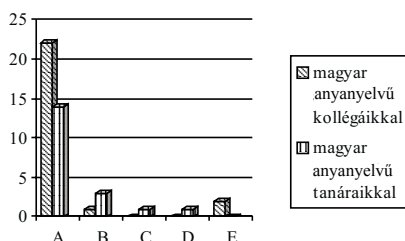
3. táblázat

szelő anyanyelvét, tehát az egymás közötti kommunikációban megjelenik a szerb nyelv, de (a begyűjtött adatok tanúsága szerint) nem olyan intenzitással, amely a közeljövőben a csoporton belüli (intraetnikus) nyelvcserehez vezetne. Ezt az állítást alátámasztja, hogy a hallgatók magyar kollégáikkal és tanáraikkal leggyakrabban magyarul beszélnek, továbbá a kognitív folyamatok, valamint az expresszív nyelvhasználat uralkodó nyelve szintén a magyar.

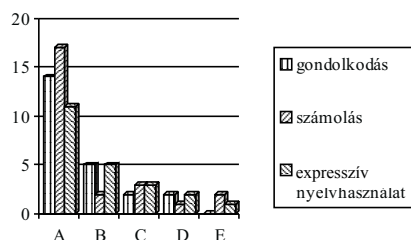
Az interetnikus (külső) nyelvcsere erősen jelen van a vajdasági magyar egyetemisták körében. Ez tulajdonképpen normális jelenség, hiszen a mindennapi életben lehetetlen el-

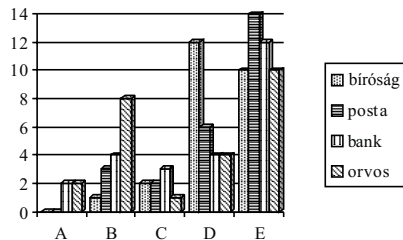
2. ábra. Rokonság

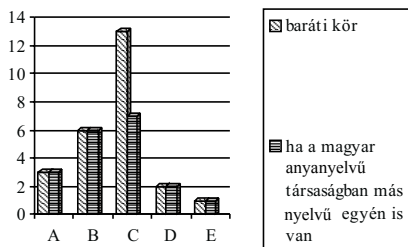
3. ábra. Egyetem

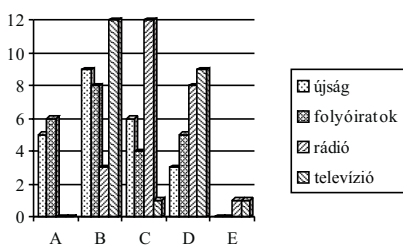
4. ábra. Kognitív folyamatok, expresszív nyelvhasználat

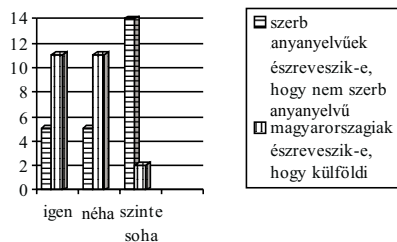
5. ábra. Nyilvános helyek

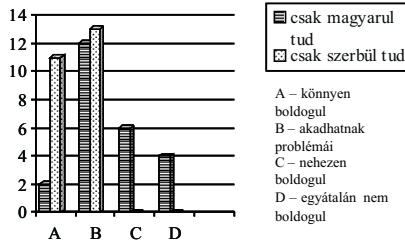
6. ábra. Baráti kör

7. ábra. Sajtó és elektronikus média

8. ábra

9. ábra

kerülni a többségi csoporttal való érintkezést, s ilyen esetekben a kommunikáció a többség nyelvén folyik, azonban ennek nincs abszolút jellege, mert igaz ugyan, hogy hivatalos helyeken szinte kizárólag az államnyelvet használják, de baráti körben, ahol sokkal többet megfordulnak, s amely, a környezet jellegénél fogva, általában vegyes, körülbelül azonos mértékben beszélnek a két nyelvet.

Az anyanyelv identitásmegőrző szerepe

A felmérés arra is választ adott, van-e az anyanyelvnek identitásmegőrző funkciója. Ehhez a témához azok a kérdések kapcsolódtak, amelyek az olvasott szépirodalom, a sajtó, valamint a rádió és televízió nyelvére vonatkoztak. A kapott válaszok azt mutatják, a hallgatók általában a magyar nyelvű irodalmat és médiát részesítik előnyben, habár a szerbet sem mellőzik.

Az identitás a kisebbségek esetében fontos kérdés, ugyanis a valamihez (itt egy bizonyos nyelvközösséghez) való tartozás jelentősége helyzetükben megsokszorozódik. Mivel dolgozatomban szociolingvisztikai témát tárgyal, az identitást a nyelv függvényeként szemlélem. Mielőtt azonban a begyűjtött adatokat értékelném (ld. 3. táblázat), fontosnak tartom meghatározni a kontaktusváltozat fogalmát, ez ugyanis a kétnyelvűség kutatásának egyik alapfogalma: a kontaktusváltozat egy nyelv kontaktushelyzetben (két nyelv érintkezésekor) kialakuló variánsa, amelyben kétnyelvű normák érvényesülnek. A bilingvisek által beszélt nyelvváltozatok mindig kontaktusváltozatok, mert mindkét nyelvük szükségszerűen eltér a monolingvisek nyelvétől.

A begyűjtött adatok részben igazolják a kontaktusváltozat jelenségének meglétét a vajdasági magyar egyetemi hallgatók körében. A megkérdezettek nagy része (a vizsgálati és a kontrollcsoportban egyaránt) arra a kérdésre: magyarországiak észreveszik-e beszédén, hogy külföldi, igennel válaszolt, illetve a „néha” közép-megoldást választotta. Ugyanakkor a „Ha szerb anyanyelvűekkel beszélsz, észreveszik-e, hogy nem vagy szerb anyanyelvű?” kérdésre adott válaszokból arra lehet következtetni, hogy a régióban a magyar anyanyelvűek által beszélt szerb csak kis mértékben nevezhető kontaktusváltozatnak!

Az anyanyelv társadalmi presztízse

A presztízsz szorosan kapcsolódik a nyelvi attitűd fogalmához. Míg a nyelvi attitűd az egyén vagy a csoport viszonyulását jelenti a nyelvekhez, nyelvváltozatokhoz, a konkrét nyelvhasználathoz, addig a presztízsz (itt) a nyelv társadalmi elismertségét, tekintélyét.

Az anyanyelv társadalmi presztízszével kapcsolatos álláspont az, hogy az alanyok lakhelyein, amelyek elsősorban Bácskában vannak, a magyarul beszélőnek akadhatnak ugyan problémái, de semmiképpen sem olyan mértékben, hogy ne tudjon boldogulni (ld. 2. táblázat). Tehát nyelvünk – a vizsgált régióban – (még) társadalmilag igenis elismert.

A nyelv társadalmi presztízszével összefügg a felfelé irányuló mobilitás nyelvének kérdése. A megállapítás ebben az esetben nemcsak a vizsgált rétegre, hanem a vajdasági kisebbségi társadalom egészére vonatkozik: a kisebbségi nyelv is elősegíti a haladást, azonban a mobilitás eszköze elsődlegesen az államnyelv.

A dolgozat témájához szorosan ugyan nem, de mindenképpen a presztízshez tartozik az idegen nyelvek tudásának kérdése. A vizsgálatban részt vevők közül húszan (hatan) beszélnek egy vagy több idegen nyelvet, 4-4 alany pedig nem beszél egyet sem.

A kapott eredmények ellenőrzése

Vizsgálatom eredményeit összevettem egy 1991 és 1995 között Közép-Európa hét országában: Magyarországon és a környező államok magyarok lakta régióiban elvégzett művelődés- és tudatszociológiai vizsgálat adataival (6), s a következőket állapítottam meg.

A nyelvhasználati szinterek domináns nyelvének meghatározásában a két vizsgálat

Idegen nyelv	Vizsgálati csoport	Kontrollescsoport
angol	19	5
német	12	3
orosz	1	1
nem beszél	4	4

4. táblázat

eredményei eltérnek egymástól, ugyanis a nyilvános helyeken az államnyelv használata nálunk 90 százalék, a Gereben-féle felmérésben pedig 50-60 százalék körül mozog.

A családban beszélt nyelv esetében mindkét elemzés az anyanyelvnek 90 százalék fölötti használatát tünteti fel.

A baráti kör nyelvválasztását illetően nálunk a magyar és a szerb használata kb. 50-50 százalékos, a felmérés szerint viszont a Kárpát-medence országainak magyar kisebbségeinél e kérdés túlnyomóan (90 százalék fölött) az anyanyelv javára dől el. Ebből az is következik, hogy a Vajdaságra nem érvényes a szóban forgó cikk következő állítása: „minden vizsgált ország magyar kisebbségének mintegy a fele része rendelkezik azzal a lehetőséggel, hogy hétköznapi életének gyakorlatilag valamennyi helyszínén (...) túlnyomóan anyanyelvét használhatja”. (6) A vajdasági magyar anyanyelvű egyetemi hallgatók számos szituációban rendszeresen vagy főleg az államnyelvet használják, illetve az államnyelvet előnyben részesítő kétnyelvűségben élnek. Ez érvényes a vajdasági magyar kisebbség egészére is.

Összefoglaló megjegyzések

A kétnyelvűség előnyei és hátrányai

A kétnyelvűség rendkívül komplex jelenség. Előnyeiről, illetve hátrányairól a vélemények megoszlanak. A negatív álláspontok arra a hipotézisre építenek, miszerint az ember nyelvtanulási képessége korlátozott, ezért több nyelv tanulásakor e képesség megoszlik, aminek következményeként a nyelveket tanuló nem képes elérni azt a szintet, amelyet a monolingvis az anyanyelv elsajátításával igen. Negatívumként említik még a két- vagy többnyelvűség gyakori kísérő jelenségét, az interferenciát (a nyelvek szerkezetének keveredését), amely természetesen tükröződik a nyelvhasználatban, de ennek foka helyes nyelvtanulási, illetve -tanítási stratégiával jelentősen csökkenthető.

A pozitív vélemények lényege, hogy a gyermeki agy plaszticitása miatt nagyobb problémák nélkül korán meg lehet tanulni több nyelvet, mégpedig szimultán módon és egymás után egyaránt. A gyermekkori kétnyelvűség vizsgálati alá is támasztják ezt az állítást: több nyelv korai elsajátítása elősegíti a kognitív fejlődést, a kreativitást.

Természetesen a bilingvizmusról nem lehet ilyen sarkított formában beszélni. A két- vagy többnyelvűségnek s általában a nyelvtudásnak egyaránt van jó és rossz oldala, de az utóbbi nem magának a kétnyelvűségnek a tényében gyökerezik, hanem az állapotot meghatározó tényezőkben, tehát a környezetben. Egyértelműen pozitívuma a kétnyelvűségnek, hogy megnő az ismeretszerzés lehetősége, kitágul a kommunikációs mező, mindez pedig a multikulturájú egyéniség kialakulását eredményezi, ugyanis a nyelvek tudása a kultúrák, etnikumok megismerését és könnyebb elfogadását hozza magával. A nyelvek tanulásának a pszichikumra is óriási hatása van, mert elősegíti a kognitív fejlődést, fokozza az érzelmi alkalmazkodóképességet, serkenti a nyelvi készségek kiteljesedését. A hátrányok a többségi csoport hozzáállásából származnak, leggyakoribb megnyilvánulási formájuk pedig a kettős félnyelvűség (a kétnyelvű egyén mindkét nyelvben korlátozott jártasságú), a kevertnyelvűség („makaronizmus”) és az anyanyelv stigmatizáltsága. (13; 5; 8)

A kétnyelvűség mint instabil állapot

A kétnyelvűség társadalmilag determinált, s mint ilyen, komplexitása mellett változó is. Mivel a közösség állandóan változik, ennek hatására a bilingvizmus – a monolingvizmussal szemben – instabil állapot. Stabilnak más okból sem értelmezhető: a kétnyelvűségi egyensúly csak rövid ideig, leggyakrabban pedig egyáltalán nem tartható fenn, hiszen a különböző hatásmechanizmusok révén az egyik nyelv, általában az erősebb helyzetű, dominánssá válik, tehát a kétnyelvűség szükségszerűen az új egynyelvűség felé orientálódik. (13)

A bilingvizmus instabilitása tehát egynyelvűséget eredményez, amitől pedig csak fél lépésre van a kisebbségi csoport asszimilálódása. Azért fél lépésre, mert a beolvadás a kétnyelvűség kísérő jelensége ugyan, de amíg a kétnyelvűség állapota fennáll, a folyamat lassúbb, amint azonban a közösség anyanyelvét az addigi második nyelv váltja fel, az asszimilálódás jelentősen felgyorsul, mert a nyelvvel együtt a kisebbség elveszíti azokat az etnikai és kulturális sajátosságait is, amelyek a többségtől megkülönböztették. Természetesen az emberi civilizáció történetében végig kimutatható a beolvadás jelensége, de „Az asszimiláció, minthogy különbözik az általában vett kultúrák közti cserétől vagy a kultúra elterjedésétől, jellegzetesen modern jelenség. Természete és jelentősége az állam »nacionalizálásából« származik, azaz a modern állam ama törekvéséből, hogy a fennhatósága alá tartozó népeiséget nyelvileg, kulturálisan és ideológiailag egységesítse.” (2)

A fentiekből következik, hogy a bilingvizmus nem konstans és nem stabil állapot: előbb-utóbb egynyelvűségbe torkollik, ami pedig a közösség teljes asszimilálódását okozza. Ez a folyamat tehát törvényszerűen lejátszódik, megállítani vagy megakadályozni nem lehet, csak lelassítani.

Irodalom

- (1) BARTHA Csilla: *A társadalmi kétnyelvűség típusai és főbb vizsgálati kérdései*. Magyar Nyelvőr 1996/3. sz., 263-282. old.
- (2) BAUMAN, Zygmunt: *Modernség és ambivalencia*. In: *Multikulturalizmus*. Bp, Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, 1997.
- (3) FERGUSON, Charles A.: *Diglosszia*. In: HAJDÚ Mihály (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése, táji tagolódása I*. Bp, Tankönyvkiadó, 1997. 516-533. old.
- (4) FLERAS, Augie – ELLIOTT, Jean Leonard: *A multikulturalizmus Kanadában: „a sokféleség felmagasztalása”*. In: *Multikulturalizmus*. Bp, Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, 1997.
- (5) FÜLEI-SZÁNTÓ Endre: *Bomló kétnyelvűség*. In: KONTRA Miklós (szerk.): *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Bp, Tankönyvkiadó, 1992. 35-45. old.
- (6) GAL, Susan: *Mi a nyelvcseré és hogyan történik?* In: KONTRA Miklós (szerk.): *Társadalmi és területi változások a magyar nyelvben*. Bp, MTA Nyelvtudományi Intézete, 1992. 47-59. old.
- (7) GERE BEN Ferenc: *Nyelvi identitás és anyanyelvhasználat kisebbségi helyzetben*. In: Édes Anyanyelvünk 1997/3. sz. 7. old.
- (8) GÖNCZ Lajos: *A kétnyelvűség pszichológiája*. Újvidék, Forum, 1985.
- (9) HERMAN József: *Gondolatok a közösségi kétnyelvűségről*. Magyar Nyelv 1987/4. sz. 448-454. old.
- (10) JAGIELLO, Michał: *A nemzeti kisebbségekről*. Magyar Napló 1997/9. sz. 27-30. old.
- (11) KERSKI, Bazil: *Gondolatok a regionalizmusról*. Magyar Napló 1997/9. sz. 22-26. old.
- (12) KISS Jenő: *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Bp, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994.
- (13) KISS Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Bp, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.
- (14) KRIPPENDORFF, Klaus: *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Bp, Balassi Kiadó, 1995.
- (15) LANSTYÁK István: *Töprengések a szlovákiai magyarok kétnyelvűségéről*. In: GYÖRI-NAGY Sándor, KELEMEN Janka (szerk.): *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I*. Bp, Széchenyi Társaság és Pszicholingva Társaság, 1991. 20-29. old.
- (16) LANSTYÁK István: *Diglosszia és kettősnyelvűség*. In: Kétnyelvűség 1993/1. sz. 5-21. old.
- (17) MIRNICS Károly: *Kisebbségi sors*. Újvidék, Forum, 1993.
- (18) SZENDE Tamás: *Szociolingvisztika: a társadalom nyelvhasználatának tudománya*. Magyar Nyelvőr 1975/2. sz. 205-218. old.
- (19) SKUTNAB-KANGAS, Tove: *Bilingvizm da ili ne*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1991.
- (20) WARDHAUGH, Ronald: *Szociolingvisztika*. Bp, Osiris-Századvég, 1995.